
AZERBAIJAN'DA TİYATRO SANATININ GELİŞMESİNDE ÖNCÜ BİR İSİM: ABDURRAHİM BEY HAKVERDİYEV*

A LEADING NAME ON THE DEVELOPMENT OF DRAMATURGY IN AZERBAIJAN: ABDURRAHİM BEY HAKVERDİYEV

ВЕДУЩИЕ НАИМЕНОВАНИЕ ПО РАЗВИТИЮ ДРАМАТУРГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: АБДУРРАХИМ БЕЙ ХАКВЕРДИЕВ

Huseyn AHMADOV**

ÖZ

Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Çağdaş Azerbaycan tiyatrosunun kurucusu sayılan Mirza Fethali Ahundzâde'nin etkisinde kalmış ve XX. Yüzyıl Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesinde oldukça etkili olmuş bir yazardır. Yazdığı piyesler yanında hikâyeleriyle de tanınan yazar, edebî çalışmalarına XIX. Yüzyılın sonunda başlamıştır. “Yiyersen Kaz Etini Göfersen Lezzetini” isimli eseri, onun ilk piyesi olarak bilinmektedir. Bu tiyatro eserinin yanı sıra Hakverdiyev; “Ağa Mehmed Şah Kaçar”, “Peri Cadu”, “Dağılan Tifak”, “Aç Herifler”, “Kırmızı Karı”, “Heyalet”, “Köhne Dudman”, “Ağaç Gölgesinde” gibi tiyatro eserleri kaleme almıştır. Kırk yıllık sanat hayatı boyunca yirmi beş tiyatro eseri kaleme alan Hakverdiyev, yazdığı piyeslerle bu sahada kendisinden sonraki kuşaklara öncülük etmiştir. Eğitimini Rusya'da tamamlayan Hakverdiyev, XX. Yüzyılın başlarında Bakü'ye gelmiş ve buradaki tiyatro oyuncularını bir araya getirerek “Müslüman Tiyatro Kumpanyası”nı oluşturmuştur. Ahundzâde'nin ve yabancı tiyatro yazarlarının ilk oyunları, Azerbaycan'da ilk defa onun yönetmenliğinde sahnelenmiştir. Hakverdiyev, bu süreçte birçok tiyatro oyuncusunun yetişmesinde de önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra, kendisine tiyatro sahasında önemli görevler de verilmiştir. Bu dönemin başlarında Halk Maarif Komissarlığı Kültür Şubesinin müdürlüğüne getirilen Hakverdiyev, devlet tiyatrolarında müfettişlik görevini de üstlenmiştir. Bu nedenle Azerbaycan tiyatrosunun canlanmasına bürokratik kimliğiyle de katkıda bulunmuştur. Hakverdiyev edebî eserleri dışında, “Müselmanlarda Teatr”, “Peri Cadu Hakkında Geydler”, “Artistik Seneti Hakkında” ve “Azerbaycan Teatr” gibi bilimsel çalışmalar yapmıştır.

* Bu makale, I. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresinde (16-17 Mayıs 2015) sunulan, “Azerbaycan Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey Hakverdiyev” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

** ORCID. [0000-0002-2676-9964](https://orcid.org/0000-0002-2676-9964), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, h-ahmedov1989@yandex.com.

Azərbaycan'da Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey...

Anahtar Kelimeler: *tiyatro sanati, Azərbaycan tiyatrosu, Mirza Fethali Ahundzâde, Azərbaycan tiyatrosunun gelişiimi, Abdurrahim Bey Hakverdiyev.*

ABSTRACT

Abdurrahim Bey Hakverdiyev who was mentored by Mirza Fethali Ahundzâde, the founder of the Modern Azerbaijan theatre of 20th century, had a very important role on development of Azerbaijan Theatre. Hakverdiyev who wrote many stories in addition to his dramas, started his literary creation at the end of 19th century. The work named "Yeyersen Kaz Etini Görersen Lezzetini" is known as his first drama. Besides this drama, Hakverdiyev wrote like "Ağa Mehmed Şah Kaçar", "Peri Cadu", "Dağılan Tifak", "Aç Herifler", "Kırmızı Karı", "Heyalet", "Köhne Dudman", "Ağaç Gölgesinde". Hakverdiyev who wrote 25 dramas during his art life about 40 year-old has been taken as a model by next generations in the art of theater. After completing his education in Russia he came to Baku in the early part of 20th century and he created "The Theatre Company of Muslims" by gathering disorganized actors there. The first plays of Ahundzâde and other foreign dramatists were, for the first time, staged by his directing. Within that particular period, he played a crucial role on training of new actors. Established Soviet Union in Azerbaijan, he was given important missions in the field of theatre. Hakverdiyev, who was appointed as the management to the department of culture in the Commissariat of Public Enlightenment, also worked as an inspector in state theatres. Therefore he made some bureaucratic contributions to reviving of Azerbaijan theatre. In addition to his literary works, he wrote many articles entitled "Müselmanlarda Teatr", "Peri Cadu Haqqında Qeydler", "Artistilik Seneti Hakkında" and "Azərbaycanda Teatr".

Key Words: *Dramaturgy, Azerbaijan Theatre, Mirza Fethali Ahundzade, The development of Dramaturgy in Azerbaijan, Abdurrahim Bey Hakverdiyev*

АННОТАЦИЯ

Абдурахим Бей Хаквердиев, воспитанный Мирзой Фетали Ахундзаде, основателем театра «Современный Азербайджан» 20-го века, сыграл очень важную роль в развитии Азербайджанского театра. Хаквердиев, который в дополнение к многим драматическим сюжетам связывал много истории, начал свое литературное творчество в конце 19 века. Произведение под названием «Еерсен Каз Этини, Гөрерсен Лэззэтини» известно как его первая драма. Помимо этой драмы Хаквердиев написал такие произведения, как «Ага Мехеммед Са Качар», «Пери Каду», «Дажилан Тифак», «Ач Херифлер», «Кырмызы Кари», «Хейалет», «Кёне Дудман», «Агач Гельгесинде». В течение своей художественной жизни около 40 лет Хаквердиев написал 25 драм, был взят за образец следующими поколениями в театральном искусстве. Получив образование в России, он приехал в Баку в начале 20-го века и создал «Театральную компанию мусульман», собирая там неорганизованных актеров. Первые пьесы Ахундзаде и других зарубежных драматургов были впервые поставлены под его руководством. В этом конкретном периоде он сыграл решающую роль в подготовке новых актеров. Созданный Советским Союзом в Азербайджане, он получил важные миссии в области театра. Хаквердиев, который был назначен руководителем отдела культуры в Комиссариате общественного просвещения, также работал инспектором в государственных театрах. Поэтому он внес определенный бюрократический вклад в возрождение азербайджанского театра. Кроме в своих литературных произведениях он написал несколько статей под названием «Театр Мюсельманларда», «Пери Каду Хаккинда Кейдлер», «Артистилик Сенти Хаккинда» и «Театр Азербайчанда»

Ключевые Слова: *Драматургия, Азербайджанский Театр, Мирза Фетали Ахундзаде, Развитие Драматургии в Азербайджане, Абдуллах Бей Хаквердиев*

0. Giriş

Toplumların gelişmesinde ve aydınlanmasında tiyatro önemli rol oynamaktadır. Diğer halklarda olduğu gibi Azerbaycan Türklerinin hayatında da tiyatro sanatı önemli yer tutmaktadır. Azerbaycan'a batılı tarzda tiyatro gelmeden önce halk tiyatrosu mevcut olmuştur. Bu oyunlar arasında “Karavelli”, “Kosa Kosa”, “Kilim Arası”, “Şebah Oyunu” ve başkaları örnek gösterilebilir.

Batılı tarzda tiyatro ise Azerbaycan'a XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya vasıtasıyla gelir. Batı kültürünü yakından öğrenen Mirza Fethali Ahundzâde 1850'li yıllarda yazdığı oyunlarla Azerbaycan modern tiyatrosunun temellerini atar (Uygur, 2003: 148). Fakat yazarın oyunları yaklaşık yirmi yıl sonra sahnelenmeye başlanır. Dolayısıyla 1873 yılında “Hekayet-i Vezir-i Han-ı Lenkeran” adlı eserin sahneden oynanmasıyla millî Azerbaycan tiyatrosu faaliyete başlar. Mirza Fethali Ahundzâde'den sonra Azerbaycan tiyatrosunda Necef Bey Vezirov, Celil Memmetkuluzâde, Neriman Nerimanov ve Abdurrahim Bey Hakverdiyev onun ekolünü devam ettiren yazarlar arasında görülür.

Mirza Fethali Ahundzâde tarafından temeli atılan Azerbaycan tiyatrosu XX. Yüzyılın başlarında dönemin aydınlarının sayesinde gelişmeye devam eder. Özellikle 1905 manifestosu diğer alanları olumlu etkilediği gibi tiyatroyu da etkiler. Bu yıllarda Azerbaycan'da çeşitli tiyatro dernekleri kurulur. Bunlar arasında “Sefa” ve “Nicat” dernekleri örnek gösterilebilir (Rehimli, 2018: 4).

Çar döneminde olduğu gibi Sovyet döneminde de Azerbaycan aydınları tiyatro faaliyetlerini devam ettirmişler. Azerbaycan'da ayrı ayrı faaliyet gösteren tiyatrolar, 1922 yılında devlet tarafından birleştirilmiş ve yeni kurum “Birleşmiş Devlet Tiyatrosu” adı altında faaliyetlere devam etmiştir (Rehimli, 2003: 13).

1. Hayatı

Mirza Fethali Ahundzâde'nin ardından Azerbaycan'da tiyatronun gelişmesinde önemli hizmetleri olan aydınlardan biri de Abdurrahim Bey Hakverdiyev'dir. 4 Mayıs 1870 yılında Şuşa yakınlarındaki Akbulak köyünde doğan yazar daha çocukken babasını kaybeder. Annesi Hüsü Cahan Hanım üç sene sonra köy memuru Hasanali Bey Sadıkov'la evlenir. Abdurrahim Bey'i himayesine alan Hasanali Bey onun eğitimiyle bizzat kendisi ilgilenir ve onu önce Tiflis'e ardından da Petersbur'da eğitim almaya gitmesine yardımcı olur.

Eğitim sürecinde, özellikle Petersburg muhiti yazarın yetişmesinde önemli rol oynar. Hakverdiyev, burada hem klasik Rus edebiyatı hem de Batı edebiyatıyla tanışır. Böylece, Petersburg'daki eğitimini tamamlayan yazar, Şuşa'ya dönerek burada halk masallarını ve efsanelerini derlemekle meşgul olmuştur. Ayrıca bu yıllarda Şuşa'da birçok tiyatronun sahnelenmesinde önemli rol oynamıştır.

Yazarın hayatında ve edebî faaliyetinde Bakü şehri önemli rol oynamıştır. XX. yüzyılın başlarında Bakü'de yaşanan siyasi ve edebî hareketlilik yazarın Bakü'ye taşınmasına neden olmuştur. Hakverdiyev, burada hem öğretmenlik yapmış hem de birçok kültürel faaliyetlerde bulunmuştur.

Azerbaycan'da Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey...

1905 devriminin ardından birkaç Azerbaycan aydınıyla birlikte Duma'ya milletvekili seçilen Hakverdiyev, Petersburg'a taşınmıştır. Fakat, Duma kısa faaliyetten sonra çar tarafından kapatılmıştır. Böylece yazar, buradaki faaliyetlerine son vererek yeniden Azerbaycan'a dönmüş ve burada çeşitli görevlerde çalışmıştır.

Yazar, 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde de kısa dönem diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. Fakat hükümetteki yetkililerle arasındaki fikir ayrılığından dolayı görevinden ayrılmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bolşevikler tarafından istilasından sonra Abdurrahim Bey Hakverdiyev yeni Sovyet hükümetinde çeşitli bürokratik görevlerde bulunmuştur. Ömrünün son yıllarında sık sık sağlık sorunları yaşayan yazar, 12 Aralık 1933 yılında kalp rahatsızlığından vefat etmiştir.

2. Tiyatro Faaliyetleri

Azerbaycan tiyatro tarihinde önemli rol oynayan şahıslardan biri olan Hakverdiyev, Mirza Fethali Ahundzâde'nin etkisinde yetişmiştir. Yazar, kendi dram eserlerini XIX. yüzyılın sonlarından itibaren oluşturmaya başlar. Aynı zamanda hikâye yazarı olan Hakverdiyev'in kırk yıllık sanat faaliyeti boyunca kaleme aldığı dram eserlerinden yirmi beşi basılmıştır.

Hatıralarında anlattığına göre yazar tiyatroyla, doğduğu ve eğitime başladığı Şuşa şehrinde tanışmıştır. Hakverdiyev, burada Mirza Fethali Ahundzâde'nin yazdığı ve okul öğretmeni Yusuf Bey Meliknazarov'un sahneye koyduğu "Hırs Kuldurbasan" adlı oyunu izler ve bu oyundan çok etkilenir (Haqverdiyev, 1945: 3).

Hakverdiyev, eğitimini devam ettirmek için gittiği Tiflis'te tiyatro sanatıyla daha yakından tanışır ve Petersburg'da yaşadığı dokuz yıl içinde ise kendini profesyonel tiyatro yazarı olarak geliştirir. Yazar burada bulunduğu yıllarda sık sık "Aleksandrinski Tiyatrosu"na giderek tiyatro sanatını daha yakından öğrenmeye çalışır. O, ilk hocası olarak Yusuf Bey'i, yetiştiği ilk tiyatro okulu olarak da "Aleksandrinski Tiyatrosu"nu kabul eder. "Aleksandrinski Tiyatrosu"nda o dönemlerde Rus klasiklerinden Fonviz, Griboyedov, Ostrovski, Gogol, Puşkin, Saltıkov, Şerdin, Çehov ve diğer yazarların oyunları oynanmaktadır (Sultanlı vd. 1960: 686). Hakverdiyev, "Yeyersen Kaz Etini, Görersen Lezzetini" (1892) ve "Dağılan Tifak" (1896) adlı ilk tiyatro eserlerini de Petersburg'da bulunduğu dönemlerde kaleme alır (Haqverdiyev, 1971: 6).

1899 yılında yazar, eğitimini Petersburg'da tamamlayarak Azerbaycan'a döner. Burada o, ilk önce "Behtsiz Cavan" daha sonra ise "Peri Cadu" piyeslerini kaleme alır. Yazar, Bakü'de öğretmenlik yapmakla beraber buranın tiyatro muhitiyle yakından ilgilenir. 1901-1904 yılları arasında buradaki birçok sahne eserinin yönetmenliğini yapar (Şerifov, 1930: 17). Petersburg'da edindiği deneyimi burada uygulamaya çalışır. Onun Bakü'ye geldiği zamanlarda tiyatrodaki ciddi buhran yaşanmakta, kumpanyalar perakende şekilde faaliyet göstermektedir. Fakat onun çabaları sayesinde tiyatrodaki yeniden yükselme başlar. Örneğin Hakverdiyev'in "Bakü Müslüman Kumpanyası"nı kurması bu konuda atılan önemli bir adımdır.

Hakverdiyev gayretleriyle kumpanyada önceki yıllarda sahnelenen eserlere yenilerini de ekler. Yeni eserler arasında Necef Bey Vezirov'un "Müsibəti-

Fəxrəddin” trajedisi, Jean-Baptiste Molière’in “Cimri”si; kendi eserleri olan “Peri Cadu” ve “Behtsiz Cavan” dramları önemli bir yere sahiptir. Hakverdiyev’in bu dönemdeki diğer bir başarısı ise, kumpanyaya yeni sanatçılar kazandırması olur. Tiyatrocu olmayan, fakat amatör bir şekilde tiyatroyla meşgul olan pek çok sanatçı, Abdurahim Bey Hakverdiyev’in gayretleriyle çalışmalarını tiyatro üzerine yönlendirir (Rehimli, 2005: 53).

Yazar 1905 yılında Gence’den milletvekili seçilerek Petersburg’a gider. Lakin Hakverdiyev burada siyasî faaliyetlerden çok edebî çalışmalarla meşgul olur. Burada bulunduğu yıllarda “Ağa Mehemed Şah Kaçar” tarihî trajedisini yazmaya başlar. Bunu için yazar Petersburg’da bulunduğu sırada, arşivleri inceleyerek dramla ilgili birçok tarihî kaynağa ulaşır ve iki yıllık çalışmasının ardından bu tiyatro eserini bitirmeyi başarır (Ahmadov, 2016: 34).

Hakverdiyev, Petersburg’dan döndükten sonra bir müddet Bakü’de “Nicat” cemiyetinde çalışır. Burada çalıştığı sırada 1908 yılında Üzeyir Hacıbeyov tarafından yazılan Müslüman toplumun ilk operası olan “Leyli ve Mecnun”da orkestra şefliğini yapar (Məmmədov, 1979: 158-159). Böylece Hakverdiyev Azerbaycan opera tarihinde ilk orkestra şefi olarak kabul edilir.

Hakverdiyev, yalnız Bakü’de değil diğer şehirlerde de tiyatro çalışmalarında bulunur. Yazar, Gence’de olduğu sırada (1910) tiyatro kumpanyası oluşturur. Bu kumpanyaya Azerbaycan Türklerinden başka Tatar, Rus ve diğer halklardan olan tiyatro oyuncularını da katılır. Repertuarda ise “Ağa Mehemed Şah Kaçar”, “Dağılan Tifak”, “Yağışdan Çıktık Yağmura Düştük” gibi oyunlar yer alır (Kərimov, 1975: 71).

Gence’deki faaliyetlerinin ardından yazar Ağdam’a taşınır ve burada da tiyatro çalışmalarına devam eder. Gence’de olduğu gibi burada da yazar tiyatro kumpanyası oluşturur. Kumpanyanın repertuarında kendi yönetmenliğinde birkaç oyun sahnelenir. Yazarın kumpanyadaki faaliyetleri yalnız oyun hazırlamak ve yönetmenlik yapmakla kısıtlı kalmaz; yazar aynı zamanda kumpanyanın konser programlarının da organize edilmesine yakından iştirak eder (Kerimov, 1975: 73).

Azerbaycan’da Çar hükümetinin son yıllarında tiyatro sahasında ciddi sorunlar yaşanmaya başlanır. “Nicat” ve “Səfa” gibi ünlü tiyatro kumpanyaları faaliyetlerine son verirler. Hakverdiyev ve diğer tiyatro alanında yetişen aydınlar, tiyatroyu yeniden canlandırmak için birçok çalışma yaparlar. Bu çalışmaların sonucu olarak 1918 yılında “Azerbaycan Aktörleri İttifakı” kurulur (Dağıstanlı, 1960: 12). Bu kurum sayesinde tiyatro aydınları ve oyuncularını yeniden birlikte çalışmaya başlar. Böylece tiyatrodaki oluşan sorunların bir kısmının üstesinden gelinir.

1920 yılında Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra Abdurrahim Bey tiyatro sahasında birçok görevde bulunur. O, Azerbaycan Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında Halk Maarif Komissarlığı’nın Kültür şubesinin müdürü olmakla beraber, aynı zamanda devlet tiyatrolarında müfettişlik de yapar (Haqverdiyev, 1971: 473). Müfettişliği sırasında tiyatronun gelişmesinde yakından iştirak eder ve repertuarın zenginleşmesi için elinden gelen hiçbir yardımı esirgemez.

3. Tiyatro Eserleri

Edebî faaliyetleri birçok araştırmacı tarafından üç dönemde incelenen yazarın ilk dönem çalışmalarında yalnız tiyatro eserleri yer alır. Yazar, 1892-1905 yılları arasında “Yeyersen Kaz Etini, Görersen Lezzetini”, “Dağılan Tifak”, “Bahtsız Cavan” ve “Peri Cadu” piyeslerini kaleme alır. Bu dönemde yazdığı tiyatroların genel konusu XIX. yüzyılın sonlarından itibaren beylerin ve zenginlerin ailelerinde yaşadıkları buhranlardır. Yazarın “Yeyersen Kaz Etini, Görersen Lezzetini” adlı ilk piyesinde tüccarın zenginliğine güvenerek eşinin üzerine kuma getirmesi, fakat daha sonra pişman olması anlatılır. Bu piyesin ardından yazar, Azerbaycan tiyatrosunun klasik örneklerinden biri olan “Dağılan Tifak”ı kaleme alır. O, piyeste Necef Bey ve sofrta arkadaşlarının nüfuzlarının azaldığını ve hiçbir işe yaramadıklarını gösterir. Eserin başkahramanı olan Necef Bey’in hayata bakış açısı şöyledir: “...*Atalar meselidir: ‘Dünya beş günlükdür, beşi de qara’*. *Bədbəxt mən o kəslərə deyirəm ki, bu beş qara günü lezzeti-damaq ile keçirib baş gora aparmaya... Mənim barəmdə, pulun var – xərcələ, bağışla, ye, iç, ver kefə, ləzzətə, eşv-u işrətə, beş gün qara dünyanın ləzzətini apar, öləndə də bir təmənnan qalmasın...*” (Haqverdiyev, 1936: 38).

Bu sözləri söyleyen Necef Bey’in hayatı trajik bir hal alır. Ailesini kaybeden Necef Bey iflas eder ve ekonomik anlamda son derece zor günler geçirir.

“Dağılan Tifak” Azerbaycan sahnesinde başarıyla oynan piyeslerden biridir. Bunun başlıca nedeni, onun geniş bir devre ait olmasıdır. Bununla beraber eserin sanatsal bakımından başarılı olması da bunda önemli bir yere sahiptir.

Abdurrahim Bey Hakverdiyev’in bir sonraki piyesi olan “Behtsiz Cavan”da ise “Dağılan Tifak”dan farklı olarak yalnız beylerin hayatı ve yaşam tarzı değil; Ferhat gibi maarifçi karakterler de görülmektedir. Yazarın birinci dönem belirlenen edebî faaliyetlerinde yer alan sonuncu eseri “Peri Cadu”dur. Bu piyeste yazar batı edebiyatından etkilenecek sembolizmden istifade eder (Haqverdiyev, 2005: 332). Eserde Azerbaycan halk masallarında yer alan karakterlere yer verilmiştir. Yazar, “Peri Cadu” piyesinde sembolizmle realizmi vahdet şeklinde kullanır.

Yazarın edebî faaliyetinin ikinci dönemi 1905-1920 yıllarını kapsar. Bu yıllarda yazar “Ağa Mehemed Şah Kaçar”, “Millet Dostları”, “Ac Herifler” ve “Heyalet” gibi piyesleri kaleme alır (Haqverdiyev, 1956: 8). 1905 yılında Molla Nasrettin dergisinin faaliyete başlaması, Hakverdiyev’in edebî çalışmalarına da etki eder. Artık bu dönemden itibaren eserlerinde mizaha daha çok yer verir. Bunu “Millet Dostları” ve “Ac Herifler” komedilerinde de kullanarak dönemin kendini “aydın” olarak göstermeye çalışan insanlarını hedef alır. Yazar seyirciyi güldürmekle beraber dönemin sorunlarını da ortaya atarak onları düşündürmeye çalışır.

Hakverdiyev, 1907 yılında bitirdiği “Ağa Mehemed Şah Kaçar” trajedisini tarihî kaynaklardan faydalanarak kaleme alır. Azerbaycan edebiyatında Ağa Muhammed Şah Kaçar karakterini ilk kez Hakverdiyev eserinde ele alır. Daha sonraki yıllarda Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin “İki Od Arasında” (Kan İçinde), Samet Vurgun’un “Vagif” eserlerinde Kaçar karakteri yeniden işlenir. Hakverdiyev bu dramında tarihî olaylara gerçekçi şekilde bakmaya çalışmıştır. Fakat diğer edebî

eserlerde olduğu gibi burada yazarın kendi hayal gücü ve duyguları eserde daha çok ön plana çıkmıştır (Çıkla, 2002: 115). Trajedide İran'ın acımasız padişahı Ağa Muhammed Şah Kaçar'ın Güney Kafkasya'ya yaptığı işgalci seferi anlatılmıştır.

Trajedinin başkahramanı Kaçar, son derece zalim bir İran hükümdarıdır. Kaçar eserin başından sonuna kadar akıllı bir devlet adamı, başarılı bir ordu komutanı ve kurnaz bir diplomattır. O, bütün işlerinde tedbirli davranır (Zamanov, 1953: 126). Yazar, onun bu özellikleriyle beraber nasıl bir cellât, kana doyamayan biri olduğunu şöyle dile getirir:

“Deyirler, Kirmanda Lütfullah xan baş qovzayır. Ona tenbih lazımdır. (Aliqulu xan daxil olur). Aliqulu! Gerek güçlü qoşun götürüb gedesen Kirmana. Lütfullah xanın qoşununu terk edersen. Eger qaçıb gizlense, Kirmanda daşı daş üstünde qoymazsan. Qoca kişilere, övretlere, südeme rüşaqlara, heç birisine rehm etmezsen. Gerek Kirman ehline bir divan tutasan ki, cemi İran titresin. Lütfullah xanı ve onun qövm-eqrebasını ele getirib hamısı ya qırasan, ya gözlerini çıxardasan. Xatircem oluram ki, tapşırdığım dürüst emel edeceksen.” (Haqverdiyev, 2005: 169).

Kaçar, işgal ettiği yerleri yakıp harabeye çevirir ve çoluk çocuk demeden herkesi kılıçtan geçirir. Eserin sonunda Kaçar kendi hizmetçileri tarafından öldürülür.

Modern Azerbaycan tiyatrosunun kurucu sayılan Mirza Fethali Ahundzâde'nin sanatı her zaman Hakverdiyev'in edebî faaliyetinde önemli yere sahiptir. Ahundzâde ile ilgili birkaç makale yazan Hakverdiyev, onun doğumun 100. yılına “Heyalet” piyesini ithaf eder (Bağırov, 1960: 3). Piyeste Ahundzâde'nin yaşadığı zorlu hayat dramı anlatılır. Yazar eserinde Ahundzâde'yi onun kendi oyunlarında yarattığı karakterlerle karşı karşıya getirir. Bunlar arasında en çok dikkat çeken karakterlerden biri olan Hacı Gara Ahundzâde'ye olan kırgınlığını şöyle dile getirir:

“Mirze, bizim qedim haqq-salamımız var ve özümüz de çoxdanın müştərisiyik. Neçe defe gelib menden mal alıbsan. Heç bir defe seni aldatmışam? Getdiyim Beyte and olsun, hemişe malın arşınıni özgelerden yarım qepik aşağı vermişem. Axır benim taqsırım nedir ki, sen meni bele mesxereye qoyursan? Pulu batan men, malı tutulan men, evi yıxılan men, bes mesxerede olan da men?..” (Haqverdiyev, 2005: 229).

Hakverdiyev'in edebî faaliyetinde üçüncü dönem 1920'li yıllardan itibaren başlar. Bu yıllar Azerbaycan'da komünizm rejiminin yeni kurulduğu dönemlerdir. Rejimin etkisi bütün sanat dallarında olduğu gibi edebiyat ve tiyatrodaki kendisini gösterir. Artık o dönem hükümeti sanatçılara bazı sınırlandırmalar getirerek onlardan eserlerinde komünizm ve sosyalizmin galibiyetinden bahsetmelerini talep eder. Talebe karşı çıkanlar ağır şekilde cezalandırılırlar. Hakverdiyev, eserlerinde - özellikle de oyunlarında- yeni hükümetin birçok başarısını dile getirir. Bu dönemde yazdığı oyunlarda insanları cehaletten uzaklaşmaya ve eğitime önem vermeye çağırır. Yazar, “Ağaç Gölgesinde”, “Köhne Dudman” ve “Adalet Kapıları” piyeslerinde ihtilal öncesinde halkın yaşadığı zorlukları ele alır (Uygur, 2005: 4).

Yazarın bu yıllarda yazdığı önemli tiyatro eserlerinde biri de “Yoldaş

Azerbaycan'da Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey...

Koroğlu"dur. Bu piyeste halkın sosyalizme inanması ve onun yolunda mücadelesi anlatılır. Eserin başkahramanı Salman (Köroğlu) etrafına gençleri toplayarak beylere karşı mücadeleye başlar ve sosyalizmin köylerine gelmesiyle beraber mücadeleyi kazanırlar.

Bu dönemde yazar "Kadınlar Bayramı", "Kamran", "Saksağan" ve "Çok Gözel" gibi tiyatro eserlerinde de dönemin sorunlarını ele alır. Yazarın oyunlarının birçoğu bugün de Azerbaycan tiyatro sahnesinde gösterilmektedir.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşan Modern Azerbaycan tiyatrosunun gelişme dönemleri yüzyılın sonlarına rast gelir. Necef Bey Vezirov, Celil Memmetkuluzâde, Neriman Nerimanov ile berber tiyatro yazarlığı yapan Abdurrahim Bey Hakverdiyev tiyatronun gelişmesinde önemli işler yapar. Petersburg'da "Aleksandrinski Tiyatrosu"nda edindiği eserlerin sahnelenmesi tekniği konusundaki tecrübeyi Azerbaycan tiyatrosuna da yansıtır. Aynı zamanda Mirza Fethali Ahundzâde'nin tiyatro ekolünü de devam ettirmiştir.

Azerbaycan tiyatrosunda Hakverdiyev'in büyük hizmetlerinden biri de parçalanmış şekilde faaliyet gösteren tiyatro kumpanyalarını bir araya getirmek olur. Kumpanyaları birleştirmekle beraber tiyatroya birçok oyuncuyu da kazandırmayı başarır. Bundan başka Batılı yazarların ve Rus yazarların oyunlarını çevirerek yerli seyirciye kendi yönetmenliğinde sunar.

Hakverdiyev'in Petersburg'da yazmaya başladığı tiyatro eserleri ömrünün son yıllarına kadar devam eder. Yazarın ilk oyunları daha çok trajedi şeklinde olsa da daha sonraki eserleri içinde komediler de yer alır.

Kaleme aldığı tiyatro eserlerinde okuyucunun ve seyircinin dikkatini çekmeyi başaran Hakverdiyev, aynı zamanda oluşturduğu tarihî karakterlerle de kendisinden sonra gelen sanatçılar için önemli katkıda bulunmuştur.

Yazarın 1920'li yıllardan sonra yazdığı tiyatroları daha çok sosyalist-realizm etkisinde kaldığı için, özgürce kaleme aldığı daha önceki eserlerinin gerisinde kalır. Tüm bunlara rağmen Hakverdiyev'in Sovyet döneminde kaleme aldığı birçok oyun şuan bile seyircinin dikkatini çekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmadov, H. (2016), *Abdurrahim Bey Hakverdiyev Hayatı-Sanatı ve Tiyatro Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İzmir.

Bağirov, E. (1960). "E. Haqverdiyev ve Teatr", *Edebiyat ve İnceneset gazetesi*, 17 Dekabr.

Çıkla, S. (2002, Mayıs/Haziran/ Temmuz). "Romanda Kurmaca ve Gerçeklik", *Hece*, Aylık Edebiyat Dergisi Yıl: 6 Sayı: 65/66/67.

Dağıstanlı, İ. (1960). *Böyük Senetkar*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Haqverdiyev, E. (1936). *Seçilmiş Eserleri*, (haz: Mir Celal), Bakı: Azərneşr

Haqverdiyev, E. (1945). "Tercüme-yi-Halım", *Komünist gazetesi*, 18 Mayıs.

Haqverdiyev, E. (1956). *Seçilmiş Eserleri*, Birinci Cild (haz: Abbas Zamanov), Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

- Haqverdiyev, E. (1971). *Seçilmiş Eserleri, C 1-2, (Bedii nesr ve meqaleler), Tercümeyi-Halım*, (haz: Kamran Memmedov) Bakı: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Haqverdiyev, E. (2005). *Seçilmiş Eserleri, C1-2*, (haz: Kamran Memmedov), Bakı: Lider Neşriyyatı.
- Kerimov, İ. (1975). *Ə. Haqverdiyev ve Teatr*, Bakı: Elm Neşr.
- Memmedov, K. (1979). *Azərbaycan Yazıçılarının Heyatından Deqiqeler*, Bakı: Genclik.
- Rehimli, İ. (2003). *Üç Esrin Yüz Otuz İli (Akademik Milli Dram Teatrı Bu Gün)*, Bakı: Qapp-Poliqraf.
- Rehimli, İ. (2018). *Sehne Fedaileri*, Bakı: Şerq Qerb.
- Rehimli, İ. (2005). *Azərbaycan Teatr Tarixi*, Bakı: Çarşıoğlu.
- Sultanlı E, Mır Ehmedov E, Talıbzade K. (Red.). (1960), *Azərbaycan Edebiyatı Tarixi, c.II*, Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Neşr.
- Şerifov, A. Q. (1930). *Azərbaycan Türk Teatrı Tarixi Materialları*, Bakı: Azərneşr.
- Uygur, E. (2003). "Molière ve Ahundof Tiyatrosunda 'Cimri' Karakterleri Harpagon ve Hacı Kara", *Türkoloji Dergisi, c. XVI, S.2*, Ankara.
- Uygur, E. (2005, 14-17 Haziran). "Toplumların Yeniden Yapılmasında Edebiyat Adamlarının Rolü ve Sovyetler Döneminde Azərbaycan Örneği", *III. Kültür ve Kimlik Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul.
- Zamanov, A. (1953). "Realist Senetkar", *Azərbaycan jurnalı*, S. 12